

9. Тверской А.М. Русское градостроительство до конца XVII века. Планировка и застройка русских городов / А. М. Тверской ; под ред. Н.Б. Бакланова. – Л.-М. : Государственное издательство по строительству и архитектуре, 1953. – 215 с.; ил.
10. Троневиц П. Волинь в сутінках української історії XIV-XVI ст. / П. Троневиц. – Луцьк : КОГЕУС-ДІКСОН, 2003.
11. Троневиц П. Луцький замок / П. Троневиц. – Луцьк : КОГЕУС-ДІКСОН, 2003.
12. Україна і Литва в XIV-XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / В.Г. Берковський, А.В. Блануца, Д.П. Ващук, А.О. Гурбик, Б.В. Черкас. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с.: 28 с., іл..
13. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства : навч. посіб. для вузів / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко, О.Д. Зубалій, В.І. Гринчуцький, Я.С. Глогусь, В.Л. Андрущенко, Л.А. Родіонова, О.В. Богоніс ; за заг. ред. Б.Д. Лановика. – К. : Генеза, 1994. – 368 с.
14. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид., перероб. та розшир. / Н. Яковенко – К. : Критика, 2005. – 584 с.
15. Archiwum ksiazat Sanguszkow (AS). – Т.3. – Lwów, 1890.

The article says about the main factors of the settlement rising (villages, towns and cities) in Ukrainian lands, which were annexed to the Grand Duchy of Lithuania. It is mentioned that the great transformation touched the location of country settlements as a result of the transaction of «Ustava na Voloky» from 1557 by the government of the Grand Duchy of Lithuania. In consequence of further economic development the process of rising of towns and granting them the Magdeburg Law was intensified.

Key words: district, factors, settlement, village, farmstead, «dym», town, city.

Отримано: 12.09.2011

УДК 94(477.4)«19»:[355.133+351]

П. В. Кліщинський

ЗМІНИ В СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОМУ СТАТУСІ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН І НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – лютий 1917 рр.)

У статті аналізуються основні постанови на накази цивільної і військової влади відносно проживання іноземних громадян на території Правобережної України в роки Першої світової війни.

Ключові слова: наказ, арешт, постанова, розпорядження, підданство, заслання.

Перша світова війна була переломною подією в світовій історії, під впливом якої відбувалася трансформація суспільної свідомості втягнутого у неї населення. Перед початком війни народним масам нав'язувалася думка про її необхідність і неминучість, про захист національних інтересів, пошук ворогів тощо. Виходячи з цього і ґрунтуючись на історичному досвіді, можна припустити,

що формування і обґрунтування «образу ворога» було важливою частиною суспільної боротьби. До числа ворогів Російської імперії на початку війни були віднесені німці, угорці, австрійці, турки, а із вступом у війну на боці Німеччини – і болгари, які до війни проживали на території Російської імперії.

На сьогодні дана проблема є практично не дослідженою. Особливі її аспекти знайшли відображення в працях В. Дякіна [18], Т. Лазанської [20], Л. Жванко [19], С. Неліповича [21]. В них автори з'ясували, яким чином російська влада здійснювала в роки Першої світової війни ліквідацію німецького землеволодіння у західних губерніях Росії та спроби громадськості бодай частково полегшити долю іноземців з початком війни.

З початком війни найпоширенішою формою боротьби зі шпигунством стало адміністративне заслання підозрюваних. Указом від 20 липня 1914 р. західні губернії Росії були оголошені на військовому положенні. Згідно нього, керівники губерній отримали право висилати всіх підозрюваних у внутрішні губернії. Контингент останніх визначався не наявністю у контролрозвідки компрометуючих конкретну особу фактів, а здебільшого національною приналежністю. Індивідуальний підхід у визначенні ймовірних агентів ворога був замінений спробами вести боротьбу з шпигунством, використовуючи репресивні заходи відносно цілої групи населення імперії. Тепер Головне управління Генерального штабу вимагало від місцевих органів контролрозвідки масового використання заслання і арештів підозрюваних у зв'язках з ворогом, не звертаючи уваги на наявність чи відсутність доказів їх вини. На перший план при визначенні неблагонадійності вийшли необ'єктивні ознаки (підданство, національність тощо).

Відтак постало питання про долю австрійських і німецьких громадян, які проживали на території Правобережної України – і займали певні адміністративні посади, були власниками землі та промислових підприємств. Стосовно них різними посадовцями було видано цілу низку указів і постанов.

Уже 28 липня 1914 р. вийшла обов'язкова постанова Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора Ф. Трепова з вимогою до місцевих органів влади з'ясувати і повідомити кількість німецьких та австрійських підданих у регіоні [4, арк.3].

29 липня 1914 р. датується наказ начальника генерального штабу полковника Нікольського: «З огляду на початок мобілізації Австро-Угорщиною та Німеччиною всіх здатних носити зброю, австрійські і німецькі піддані чоловічої статі віком від 18 до 45 років повинні вважатися військовополоненими та підлягають арешту і заслання. На період ведення війни вони мають утримуватися під вартою і доля їх залежатиме від наказів військового начальства. Хворі та нездатні до військової служби заслання не підлягають. Документи на виїзд за кордон німецьким та австрійським підданим не видавати» [11, арк.190].

Наступного дня був підписаний наказ, згідно якого австрійські та німецькі запасні чини також визнавалися військово-

вopolоненими і підлягали виселенню за межі Європейської Росії і Кавказу у В'ятську, Вологодську і Оренбурзьку губернії, а з Сибіру – в Якутську область. Арештовані піддавалися суду, а заарештовані лише за підозрою у цьому злочині, але за відсутності доказів, вислалилися у згадані губернії [11, арк.121]. Австрійським і німецьким консулам дозволялось виїхати на батьківщину за умови, що проти них не було порушено справи у шпигунстві. В такому випадку їх не випускали за кордон і подальшу їхню долю вирішувало Міністерство закордонних справ. Встановлювався також пильний нагляд за австрійськими і німецькими дезертирами, що потрапили на територію Росії ще до початку війни [11, арк.121 зв.].

1 вересня на ім'я губернаторів Правобережної України надійшов наказ заступника начальника Міністерства внутрішніх справ Джунковського, яким заборонялося виселення іноземних підданих у місцевості, оголошені на військовому стані, або в ті, що входили до театру військових дій [14, арк.67].

Так, беручи до уваги вищезазначені розпорядження, начальник поліції Подільської губернії доручив повітовим начальникам терміново надати йому списки австрійських і німецьких підданих, які володіли в межах губернії промисловими чи торговельними підприємствами з детальним описом цих підприємств [13, арк.63]. А вже 18 жовтня 1914 року на ім'я Подільського губернатора надійшла телеграма від Начальника одеського військового округу генерала Забелова такого змісту: «Беручи до уваги наказ Верховного головнокомандувача, прошу: 1) всіх німецьких підданих терміново вислати за Волгу. Осіб віком від 18 до 45 років в обов'язковому порядку, а осіб старше 45 років лише в тому разі, коли виникають сумніви в їх лояльності. Усіх хворих, після з'ясування їхнього стану здоров'я, не висилати до одужання; 2) подати списки німців російських підданих, які викликають підозру в подвійному підданстві; 3) надати список тих німецьких і австрійських підданих, котрі володіли підприємствами та іншим майном і на той момент перебувають за кордоном, а також ті, що, володіючи цим, викликали підозри у ворожому ставленні до Росії [14, арк.9]. У грудні 1914 року Міністерством юстиції було порушено питання про конфіскацію на користь держави всього майна осіб, винних у державній зраді в місцевостях, де було оголошено військовий стан [14, арк.18]. Під дію даного указу підпадали: всі австрійські піддані, звинуваченні у державній зраді, а також ті, проти яких подібне звинувачення не висувалося, але про яких було точно відомо, що вони бували в межах ворогуючих з Росією держав (з уточненням в якій саме), чи покинули країну, переїхавши туди з початком військових дій або слідом за ворожими військами. Конфісковувалося також майно в осіб, котрі вступили у ворожих країнах на службу, російських підданих, члени сімей яких звинувачуються в державній зраді або були помічені у вказаних раніше пунктах дій; іноземці, проти яких висувались вище перераховані звинувачення [14, арк.18].

3 лютого 1915 р. набула чинності постанова Головного начальника Київського військового округу генерал-ад'ютанта Л. Троцького. В ній говорилось, що всі німецькі, австро-угорські і турецькі піддані, які до цього часу були залишені на проживання в межах військового округу без урахування віку і статі, мали виїхати за межі імперії не пізніше 28 лютого 1915 р [2, арк.67]. Їм мали видаватись спеціальні перепустки, які гарантували безперешкодне слідування до прикордонних пунктів [2, арк.67]. Дружинам і дітям висланих раніше військовозобов'язаних видавалися закордонні паспорти без пред'явлення документів у тому разі, якщо їхні особи не викликатимуть сумнівів у поліції [15, арк.88].

На початку червня 1915 р. з'явився новий указ головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту генерала М. Іванова. У ньому повідомлялось, що примусовому виселенню підлягали: всі піддані ворожих Росії держав не слов'янських народностей без різниці статі і віку, які перебували на проживанні в Подільській губернії до оголошення мобілізації чи прибули в край вже після мобілізації, але не з Галичини; а також піддані ворожих Росії держав із числа слов'янських народностей лише чоловічої статі призовного віку (від 17 до 45) за умови проживання в краї до оголошення мобілізації або прибуття на проживання протягом війни, але не з Галичини [11, арк.50 зв.].

3 червня 1915 р. Подільський губернатор, у свою чергу, направив телеграму на ім'я Кам'янецького, Проскурівського та Ушицького справників такого змісту: «Командувач армії наказав у 48-годинний термін виселити у внутрішні губернії всіх іноземних підданих ворогуючих з нами держав, які проживають у районі від Гусятина на Городок, Ярмолинці, шосе Солобківці, Дунаївці, річка Тернава до кордону Бессарабської губернії. Про це повідомляю для термінового виконання і видачі всім виселеним прохідних посвідчень. При цьому особам німецької національності видати прохідні в Зауральську частину Пермської губернії, а слов'янам надати можливість виїхати в місцевості, не заборонені їм для проживання» [11, арк.6].

Іноземні піддані, які не хотіли залишати території Правобережної України, мали написати відповідне клопотання на ім'я своїх губернаторів, де вказати своє підданство, віросповідання, національність, вік, рід занять, суспільне становище і благонадійність, період проживання в межах губернії [11, арк.50 зв.]. У результаті розгляду цих прохань багатьом австрійським і німецьким підданим було дозволено (через доведення їх благонадійності) залишитися в місцях проживання. Вони перебували під особистим наглядом поліцейстера. Для прикладу, в м. Кам'янець-Подільському таких осіб було 59 австрійської національності [11, арк.18-19] і 29 – німецької [11, арк.15-16] (дозвіл Головного начальника Київського військового округу від 5 червня 1915 р.). Всього ж за межі Подільської губернії було виселено 187 австрійських і 13 німецьких підданих [11, арк.25-26 зв.] (розпорядження губернатора від 3 червня 1915 р.).

Евакуйовані з прифронтових губерній іноземці направлялися у Київ, звідки, за розпорядженням етапних комендантів, окремими партіями – в глиб Росії. Однак нерідко ця висадка не здійснювалася своєчасно через зайнятість залізничного відомства військовими перевезеннями. Тому великі маси евакуйованих часто на тривалий час залишалися у Києві, здебільшого при поліцейських відділеннях. Розраховані на мирний час, останні були не в змозі вмістити величезну кількість виселенців. З огляду на це начальник Київського військового округу дозволив польському та єврейському благодійним товариствам утворити так звані приватні арештні будинки. Проте і ці приміщення (1 польське і 2 єврейських) за короткий час були переповнені. Так, наприклад, в одному з єврейських арештних будинків, розрахованому на 100 осіб, тимчасово утримувалось до 2000 арештованих [3, арк.318-319]. Роль центрального етапного пункту в червні 1915 р. виконував Бердичів, куди за розпорядженням коменданта Брест-Литовської фортеці доставлялися особи для подальшого виселення в глиб Росії [3, арк.319].

Вислані з місць постійного проживання австрійські і німецькі громадяни в місцях заслання були змушені утримуватися за власні кошти. У разі їх відсутності могли звертатися до приватної благодійності співвітчизників, до сприяння північноамериканських дипломатичних установ чи добувати кошти власною працею. Порядок розселення їх залежав від губернаторів місцевостей, в які вони виселялись. У разі скрутного становища і цілковитої неспроможності виселених власними силами добувати засоби до існування дозволялась видача арештантського пайка. Крім того, в разі крайньої необхідності дозволялося видавати їм одяг на суму не більше 30 крб. на рік [15, арк.1].

У період Першої світової війни загострилось ставлення частини російського суспільства до всього німецького, а питання засилля набуло додаткового звучання. Кампанія витіснення німців з економічного життя імперії набула політичного забарвлення. Вона стала складовою частиною офіційної політики царизму щодо національних меншин. Одночасно в пресі почали поширюватися різні інсинуації стосовно колоністів. Усі економічні труднощі перекладалися на них [20, с.92]. Російський дослідник І. Соболев відзначав, що боротьба з німецьким землеволодінням давала російським поміщикам шанс бодай якось вирішити аграрне питання і тим самим відкласти на якомога довший термін постановку питання про перерозподіл десятків мільйонів десятин землі, що перебували в їхніх руках [23, с.99].

Законом від 2 лютого 1915 р. на території Росії повністю ліквідовувалось землеволодіння підданих воюючих з Росією держав [12, арк.135]. Т. Лазанська відзначає, що, починаючи з 28 червня 1915 р., спішно, без дотримання термінів, встановлених законом (6 місяців), місцева влада розпочала з огляду на воєнні обставини примусове виселення колоністів Новоград-Волинського повіту, яке незабаром поширилось на всю Волинську губернію [20, с.96]. Однак

ми знайшли повідомлення в «Киевской земской газете» від 15 травня 1915 р., в якому зазначається: «У Волинській губернії відбувається посилене ліквідація німецьких володінь. Ліквідовано більше 10 тис. окремих дрібних господарств. Великі маєтки розпродуються частинами. Ціни на землю знизилися на 40-50%» [17, с.35].

Розпорядженням воєнної влади термін очищення губернії від підданих воюючих держав встановлювався до 10 липня 1915 р. До того часу з губернії було виселено 70 тис. німців. У такому ж темпі почалось виселення німців з Київської губернії, що торкнулося не менше 10 тис. осіб. Тут виселенню підлягали німці-колоністи, які проживали в сільській місцевості, а також безземельні жителі міст. Звільнялися від цього лише німецькі родини в разі, якщо хтось з її членів перебував у рядах діючої російської армії і зарекомендував себе зразковою службою [20, с.95-96]. Незабаром виселенська хвиля докотилась і до Подільської губернії. Місцева влада енергійно взялась за виселення німців-колоністів з Ямпільського і Вінницького повітів, де їхні землеволодіння разом з німцями Балтського повіту були найбільшими. На кінець 1915 р. з Подільської губернії разом із північними районами Бессарабії було вислано до 20 тис. осіб [20, с.96].

Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського союзу своєю постановою від 24 січня 1916 р. виразив принципову згоду надати допомогу організації «Юго-біженець», взявши участь у ліквідації німецького землеволодіння на території Волині. З цією метою відділ направив у Житомир більше 100 осіб в якості реєстраторів. Передбачалося, що участь громадської організації значно полегшить долю виселенців і дасть можливість організовано здійснити сплановану акцію [6, арк.2]. Життя внесло в ці плани суттєві корективи. Згодом один із реєстраторів згадував: «Головний наш принцип полягав в одному слові – «справедливість». Це означало, що всі наші співробітники повинні були ставитися до німців-колоністів, як до рівних собі, входити в їх становище, не ображати їх і всіма силами допомагати їм. Однак на практиці все виявилось по-іншому. Серед багатьох співробітників знайшлися такі, що забули основний принцип і піддалися бажанню якомога більше нажитися. Не говорю вже про їх звичає ставлення до німців-колоністів, а наведу факти нахабного грабунку. Вони безцеремонно брали (для прогулянки чи розваг) коней у колоністів, і це в той час, коли останнім вкрай необхідний був транспорт для перевезення на залізничні станції речей. Самі за безцінь купували собі те, що подобалося, або забирали у формі «подарунка»; колоністи дивилися на нас як на неминуче зло» [6, арк.3].

Не було розуміння і з боку місцевого населення. Будинки колоністів відразу після їхнього виїзду грабувалися. «Не встигли німці покинути свої домівки, як галичани і християни безсоромно починали все грабувати. Встежити неможливо. Допомогали лише побої» [7, арк.1 зв.-2].

Утиски та переслідування на території Правобережної України торкнулися й громадян інших національностей. 7 трав-

ня 1916 р. з'явився закон про підпорядкування всіх болгарських установ, товариств і підданих дії всіх обмежуючих постанов, виданих стосовно ворожих організацій і підданих німецького походження. З цього часу всі пільги, якими користувалися болгари на території Росії, скасовувались [11, арк.76].

З огляду на це, Міністерство внутрішніх справ розробило правила, якими в подальшому керувалися для виселення болгарських підданих. Згідно з ними, всі піддані болгарської національності, що проживали в місцевостях, оголошених на військовому стані і включених у театр військових дій, на випадок вимоги військової влади про виселення їх із вказаного району, виселялися у Воронежську, Казанську, Калузьку, Пермську, Рязанську, Тамбовську і Тульську губернії. За винятком місцевостей, які мали військове значення і де на той час перебувало значне скупчення військ, а також районів, в яких розташовані заводи та інші підприємства з виготовлення предметів бойового характеру, іншого матеріального постачання армії і флоту [11, арк. 76-76 зв.].

У місцях виселення болгарські піддані підпорядковувалися нагляду з боку поліції із заборонаю найматися на службу в якості прислуги. Решта болгарського населення, що проживало поза межами театру військових дій, залишалось на місцях проживання під суворим наглядом поліції [11, арк. 76 зв.].

Окрім арештів та вислання, до іноземних підданих застосовувалися інші обмеження, утиски та покарання. Так, 24 серпня 1914 р. за розпорядженням Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора начальник Київського жандармського управління полковник Шредель здійснив арешт всіх капіталів австро-угорських та німецьких установ і торгових фірм. Було конфісковано всі кошти, що перебували на поточних рахунках у банківських скриньках дев'яти найбільших банків Києва [1, арк.26].

Наказом від 20 вересня 1914 р. представництва німецьких та австрійських торговельних фірм поділялися на три категорії.

1. Фірми на території Німеччини та Австро-Угорщини, що не мали філій у Росії.

2. Німецькі та австро-угорські фірми, котрі діяли виключно на території Росії.

3. Російські підприємства, які були представниками німецьких чи австро-угорських фірм.

З першою категорією торговельних установ припинялися будь-які фінансові розрахунки до закінчення війни. З другою категорією фірм було вирішено поки що підтримувати відносини. Підприємства третьої категорії могли розраховувати на співпрацю, підтримку та допомогу фінансових інституцій Російської імперії. Пенсії австрійським і німецьким підданам, які працювали в Росії, не відмінялися, але їх виплата тимчасово припинялася, щоб не допустити відтік грошей з країни [5, арк.48].

Наприкінці серпня 1914 р. вийшла постанова Міністра народної освіти, згідно з якою з 23 серпня учні австрійської та німецької національності, а з 27 серпня – чеської звільнялися від

відвідування уроків. З 3 вересня було усунено від навчання студентів вищих навчальних закладів до їх переходу в російське підданство [5, арк.20]. Указом Ради міністрів від 13 вересня 1914 р. припинявся прийом австрійських та німецьких підданих до навчальних закладів Росії [5, арк.49].

Свою роль у розпалюванні ксенофобії і антисемітизму відіграла преса. Вже з перших днів війни в газетах, котрі виходили в західних губерніях, з'явилися статті про «австрійську орієнтацію» євреїв, які, начебто, шпигували на користь ворога, зустрічали його хлібом-сіллю і постачали провіантом, повідомляли про склади зброї в синагогах, про сигнали ворожим аеропланам з дахів єврейських будинків тощо.

Тому не дивно, що на початку війни все єврейське населення разом із німецькими та австро-угорськими підданими масово виселялось із місць постійного проживання в тиліві губернії Росії. Так, з Правобережжя заарештованих євреїв під охороною відправляли в Полтавську губернію. Решта єврейського населення могла проживати в смузі осілости на лівому березі Дніпра, за виключенням Кримського півострова [15, арк.70]. Починаючи з квітня 1916 р., із єврейського населення з дозволу Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту почали формувати робітничі команди з метою полегшення важкості нарядів для решти населення регіону [13, арк.157].

З іншого боку, різко негативне ставлення до євреїв населення і особливо солдатів діючої армії, як свідчить листування, наводить на думку, що всі ці звинувачення повинні на чомусь базуватися. «Прибуваючі з фронту солдати розповідали, що у військах надто негативне ставлення до євреїв, які постійно шпигують. Воно й зрозуміло, якщо комусь і хочеться потрапити під владу німців – то це їм» [16, арк.2218], – читаємо в листі з Києва в Москву.

Подібні настрої часто зустрічалися і приватному листуванні вояків і жителів прифронтових губерній Правобережної України. Ось уривок одного з них: «Що стосується єврейського питання, то можу сказати, що немає такого юдофіла, який би після закінчення війни не став непримиренним антисемітом. Все шпигунство, сигнали ворогові, покривання складів ворога і видача нас – все це справа рук місцевих євреїв. І це не голослівні звинувачення, а такі, що базуються на документальних даних. Доходить навіть до смішного: тільки австрійці виходять з якогось містечка, як все життя в ньому завмирає. Причому, при австрійцях все було нормально – вирувала торгівля, все було. А через 1-2 години вступаємо ми, і все зникає» [16, арк. 2203]. В іншому листі з діючої армії читаємо: «Моторошно дивитись, що тут роблять з бідними євреями. В місцевостях, де знаходяться наші позиції, євреїв поголовно виселяють. Куди їм двітися – нікого не хвилює: короткий наказ: «Негаймо геть!», і горе тому, хто його не виконає. Першою ознакою «шпигуна» була єврейська національність, – інших доказів не потрібно було. Цікаво те, що ні у військовому середовищі, ні серед місцевого населення не було помітного співчуття до євреїв, лише чути: «Так їм і треба» [16, арк.2227].

З початком війни поширюється стихійна шпигуноманія. На відміну від західних урядів, які намагалися зупинити цю стихію, правлячі кола Росії побачили в ній союзника у боротьбі із зовнішньою і внутрішньою загрозою безпеки імперії. За словами Т. Лазанської, російський уряд, узаконюючи в 1915 р. масове призове виселення чужорідних елементів з прифронтової смуги у внутрішні губернії, де їх утримували під суворим наглядом поліції, намагався таким чином мобілізувати на тотальну війну не лише фізичні, але й духовні сили народу [20, с.90]. Тому не дивно, що, на думку поліції, крім шпигунства та спекуляції, єврейське населення в прифронтових районах займалося активною агітацією на користь ворога і на його кошти [12, арк.205]. Наслідком цього, на думку російського військового командування, було те, що почастишали випадки здачі в полон російських нижніх чинів, які прибули на фронт для доукомплектування військ [12, арк.178]. На залізничних станціях і вокзалах, у вагонах, станційних буфетах та інших людних місцях розклеювались плакати, що застерігали від «непотрібних» розмов. І навіть інструкції про те, як слід себе вести, «якщо помітиш, що хто-небудь надто старанно розпитує нижніх чинів» [23, с.81].

Отже, проблема іноземців активно вирішувалась з моменту оголошення війни. Акції виселення та різноманітні заходи з обмеження прав громадян воюючих з Росією держав були певним чином виправдані, адже пильність ніколи не буває зайвою. Однак на фоні депортації населення західних губерній таке вирішення питання призводило до збільшення напруженості в суспільстві і появи відчуття беззахисності не тільки перед ворогом, а й перед органами влади Російської держави.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУ в м. Києві). – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3262. – 384 арк.
2. Там само. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 222. – 527 арк.
3. Там само. – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 5884. – 389 арк.
4. Там само. – Ф. 442. – Оп. 864. – Спр. 246. – 73 арк.
5. Там само. – Ф. 707. – Оп. 229. – Спр. 2. – 558 арк.
6. Там само. – Ф. 715. – Оп. 1. – Спр. 1755. – 7 арк.
7. Там само. – Спр. 1618. – 12 арк.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 227. – Оп. 1. – Спр. 8616. – 85 арк.
9. Державний архів Вінницької області. – Ф. Д-255. – Оп. 1. – Спр. 41. – 336 арк.
10. Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 8350
11. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 76. – Оп. 1. – Спр. 56. – 576 арк.
12. Там само. – Спр. 71. – 457 арк.
13. Там само. – Спр. 85. – 373 арк.
14. Там само. – Ф. 102. – Оп. 263. – Спр. 15. – 262 арк.
15. Там само. – Спр. 17. – 593 арк.
16. Там само. – Оп. 265. – Спр. 1002. – 131 арк.

17. По России // Киевская земская газета. – 1915. – №18. – 15 мая. – С. 35.
18. Дякин В.С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В. Дякин // Первая мировая война (1914-1918). – М. : Наука, 1968. – С. 227-238.
19. Жванко Л. Іноземні біженці Першої світової війни в Україні / Л. Жванко // Київська старовина. – 2005. – № 3. – С. 77-93.
20. Лазанська Т.І. Німці – виселенці українських губерній в роки Першої світової війни / Т.І. Лазанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2002. – Вип. IV. – С. 84-110.
21. Нелипович С.Г. Генерал от инфантерии Н.Н. Янушкевич: «Немецкую пакость уволить» / С. Нелипович // Военно-исторический журнал. – 1997. – № 1. – С. 42-53.
22. Пивоварчик С.А. Трагедии первой мировой войны: «евреи-шпионы» (по материалам Национального архива Беларуси в Гродно) / С.А. Пивоварчик // Мировой кризис 1914-1920 гг. и судьба восточноевропейского еврейства. – М. : РОССПЭН, 2005. – С. 71-83.
23. Соболев И.Г. Борьба с «немецким засильем» и политические партии России (1914-1917) / И.Г. Соболев // Политические партии России: прошлое и настоящее : сб. ст. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2005. – С. 99-104.

In the article basic decisions are found out on the orders of civil and military power in relation to dwelling of foreign citizens on territory of Right-bank Ukraine in the years of First world war.

Key words: order, arrest, decision, order, citizenship, reference.

Отримано: 11.07.2011

УДК 94(477)«XIX»

А. А. Криськов

ВПЛИВ ЗАКОНОДАВСТВА 1860-х рр. НА МОБІЛІЗАЦІЮ ПОМІЩИЦЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню питання впливу законодавства Російської імперії на процеси мобілізації землеволодіння на Правобережній Україні в першому десятилітті після реформи 19 лютого 1861 р.

Ключові слова: реформа, Правобережна Україна, закон, мобілізація землі, поміщики.

Після буржуазних реформ 60-70-х років XIX ст. капіталізм почав швидко розвиватися у всіх сферах суспільного виробництва, в тому числі і в сільському господарстві Російської імперії загалом та її окремих окраїн, у тому числі Правобережної України. Рух поміщицького землеволодіння в Правобережній Україні пореформеного періоду відомий переважно з матеріалів і досліджень, присвячених кінцю XIX – початку XX ст. Менше відомо про початковий етап земельної мобілізації. З'ясування цього є важливим, оскільки після скасування кріпосного права головним показником достатку дворянства стала земельна власність.